

**Vilniaus
universitetas**

Nešdintis visu greičiu:
Netipiniai kauzatyvai lietuvių kalboje
Axel Holvoet
BKKI seminaras, 2020 11 06

Kauzatyvai

Kauzatyvinė konstrukcija prie bazinio veiksmažodžio argumentų struktūros prideda papildomą argumentą – kauzatorių (K):

vaikai (A) išgėrė arbatą/arbatos (P)

motina (K) sugirdė vaikams (A) arbatą (P)/pagirdė vaikus (A) arbata (P)

Be morfologinių kauzatyvų skiriami dar analitiniai (ang. *made the water boil*), apie kuriuos nekalbėsiu.

Morfologiniai kauzatyvai dažnai turi daugiau funkcijų, pvz. tas pats žymiklis šalia kauzatyvinės gali turėti intensyvinę reikšmę:

hebrajų *pi‘el* *lāmad* ‘išmokti’ → *limmad* ‘išmokyti’ (kauz.)

šābar ‘sulaužyti’ → *šibbēr* ‘sutraiškyti’ (intens.)

Intensyvinė morfologinių kauzatyvų reikšmė gali būti

- kokybinė: natūrali įvykio eiga vs ypatingos pastangos, išorinės prievartos nulemtas įvykis
- Kiekybinė: iteratyvumas / distributyvumas

Keistas veiksmazodžio *nešdintis* atvejis

- Veiksmazodis *nešdintis* yra vedinys iš *nešti* su priesaga *-din-*, kuri paprastai perteikia kauzatyvinę reikšmę, pvz., *susprogdinti*, *šokdinti*, *išgąsdinti*...
- Tačiau nėra įprastos kauzatyvinės reikšmės. Pagal bendrą taisyklę ji galėtų būti dvejopa:
 - ‘versti save ką nors nešti’, arba
 - ‘liepti save nešti’ (kitam žmogui).
- Faktinė reikšmė pagal LKŽ: ‘nieko nelaukiant eiti, bėgti, pasitraukti, sprukti’

*Ei jūs, velniai, veskite lauk arklius ir **nešdinkitės**, kur akys mato!*

(Petras Dirgėla, DLKT)

- Energinga veikla?
 - Išorinis spaudimas, prievarta?
- intensyvinė reikšmė?

Keistas veiksmazodžio *nešdintis* atvejis

- Kadangi veiksmazodis *nešti* savaime jau yra tranzityvinis ir žymi judėjimo kauzaciją (*caused-motion verb*), *nešdintis* prie kauzatyvinės reikšmės nieko neprideda. Vietoj *nešdinkis* tikėtumėmės tiesiog *neškis*.
- Tokia reikšmė, kokią dabar turi *nešdinkis*, imperatyvas *neškis* nebevartojamas (vienintelė *neškis* reikšmė dabar būtų ‘nešk su savimi’: *neškis savo daiktus*).
- Tačiau dar XX a. pradžioje *neškis* buvo vartojama tokia pat reikšmė, kaip dabar *nešdinkis*:

[*Jeigu nenori prigulėt į vietinės kuopos uniją,*] *tai kuo greičiau **neškis** iš to miestelio, ...*
(*Draugas*, 1912-10-10) ‘Jeigu nenori priklausyti vietinei profsajungai...’)

[*Tai tamsta socialistas!*] — *įsikiša tūlas individiumas, įsiklausęs į mano klausinėjimą.*
— *Taip! — atsakiau.*] *Tai **neškis** iš čia greičiau lauk, [nes žydberniams čia vietos nėra.]*
(*Keleivis*, 1918-12-11)

Kiti intensyviniai kauzatyvai?

- Panašią “raginimo energingam veiksmui” reikšmę kaip *nešdinkis* turi ir kiti kauzatyviniai veiksmažodžiai:

*Tik sparčiau, **judinkis**, [tu juk nemanai, kad aš čia liksiu laukti savo draugų ...]*
(Aidas Pelenis, *Keturiolika Restitucijos dienų*, 1997, DLKT)

- Tačiau veiksmažodžio *judinti* darybinė istorija yra kitokia: tai tikras kauzatyvas, sudarytas iš intranzityvinio veiksmažodžio *judėti*.
- Veiksmažodis *judintis*, be to, yra sangražinis. Taigi darybinė grandinė būtų: *judėti* → *judinti* → *judinti-s*. Sangraža anuliuoja tranzityvizaciją.
- Kuo antrinis intranzityvinis veiksmažodis skiriasi nuo pirminio? Jeigu imperatyvas *judinkis* iš tiesų yra intensyvinis, kaip *nešdinkis*, tai gal skirtumas tarp pirminio ir antrinio intranzityvo yra būtent toks – intensyvumo?

Tranzityvizacija ir intranzityvizacija

- Tranzityvumo poros (tokios kaip *kelti* : *kilti*) gali turėti įvairius formalius žymiklius. Derivacijos kryptis būna nevienoda: arba tranzityvinis veiksmažodis sudarytas iš intranzityvinio pridedant kauzatyvinį žymiklį, arba intranzityvinis veiksmažodis sudarytas iš tranzityvinio pridedant atitinkamą žymiklį – tai gali būti, pvz., sangražinis žymiklis.
- Baltų kalbos turi abi strategijas, bet ne visada yra aiški derivacijos kryptis:

	Intranzityvinis	Tranzityvinis
nėra žymėjimo (labilus)	<i>degti</i>	<i>degti</i>
ablautas	<i>kilti</i>	<i>kelti</i>
intranzityvizacija	<i>iš-si-pilti</i>	<i>išpilti</i>
tranzityvizacija	<i>augti</i>	<i>aug-in-ti</i>
ekvipolentinis žymėjimas	<i>iš-si-gąsti</i>	<i>išgąs-din-ti</i>

Pirminiai ir antriniai intranzityviniai veiksmazodžiai

- Antrinis intranzityvinis veiksmazodis dažnai nuo pirminio skiriasi dėl semantinės diferenciacijos, pvz.
 - *šilti (orai šyla)*
 - *šildyti (šildėme rankas prie ugnies; saulė šildo žemės paviršių)*
 - *šildytis (žaltys šildosi saulėje)*
- Bet tai, kad baltų kalbos naudoja ir tranzityvizacijos, ir intranzityvizacijos strategiją, gali kartais sukelti situacijas, kai tarp abiejų intranzityvinių veiksmazodžių nėra funkcinio skirtumo. Kas tuomet įvyksta? Galima įsivaizduoti tris scenarijus:
 - Antrinis intranzityvinis veiksmazodis išnyksta, nes nereikalingas;
 - Abu vartojami sinonimiškai;
 - Įvyksta semantinė diferenciacija.
- Žvilgsnis į senuosius raštas gal gali duoti mums geresnį istorinės raidos vaizdą.

Senųjų raštų duomenys

- Senųjų raštų kalbai čia atstovauja Chylinskio biblija, kuri man buvo prieinama elektroniniu pavidalu.
- Chylinskio Biblijoje randame tris įdomias grupes, atitinkančias šiuos raidos scenarijus.
- Tačiau pirmoji nėra tiesiogiai susijusi su mums rūpima problematika: randame tranzityvinių veiksmazodžių, sudarytų su kauzatyvine priesaga, bet jų darybinį pamatą sudaro būdvardžiai:

*Patis fau padarỹkite [...] skorba kuris **ne-nu-fi-mazyna** Dangose.* (Luk. 12.33)

- Dabar tikėtumėmės *kuris nesumažėja*, tačiau veiksmazodžiai su *-ėti* senųjų raštų kalboje yra reti, jie paliudyti, bet, matyt, nebuvo labai paplitę. Latvių kalboje po šiais dienai jų nėra (plg. *karstums samazinājās, sāpes pastiprinājās*). Taigi nėra darybinės grandinės **numažėti → numažinti → nusimažinti*.

Senųjų raštų duomenys

- Antra grupė rodo pirminių ir antrinių intranzityvinių veiksmažodžių vartojimą be akivaizdaus semantinio skirtumo, pvz., *pagesti* → *pagadinti* → *pasigadinti*:

*Regiejo tada Diewas žiamę, ó fztęy, **pagiedo**.* (Pr. 6.12)

*wifokias nes kunas **pagadyno** kialą fawo and žiames* (Pr. 6.12)

*žiame **pafigadyno** po weydu Diewo* (Pr. 6.11)

- Situacija dabartinėje kalboje nepasikeitė: vartojami abu veiksmažodžiai, *pagesti* ir *pasigadinti*, bet pastarasis yra daug retesnis (santykis 5 : 125 pagal DLKT).

Senųjų raštų duomenys

- Trečia grupė susideda iš mus dominančių judėjimo veiksmažodžių. Neutraliausias jų Chylinskio kalboje yra *krutėti : krutinti : krutintis*.
- *Krutėti* žymi tolygų, natūralų judėjimą, pvz., apie kalbant apie gyvų būtybių natūralius judesius:

*Wis tey kas **kruta**, kas ira giwu, t'eft jumus and pena.* (Pr. 9.3)

*ó Dwafia Diwó **krutejo** and wqdeniu.* (Pr. 1.2)

*wifokias kunas kursy **krutejo** and žiames* (Pr. 7.21)

*Hanna nes kalbejo fzyrдыje fawo, łupos tykt jos **krutejo**, bet bałfa jos nebuwo girdet*
(1 Sam. 1.13)

- *Krutintis*, dažnai su priesaga *pa-* (*pasikrutinti*), žymi staigų, energingą judėjimą, dažnai išorinės jėgos (Dievo rūstybės) sukeltą:

*kałney ir iвос **pafikrutyno** isz fawo wietu* (Apr. 6.14)

*Trefzejo tada ir drebejo žiame, fundamentey dągaus **pafikrutyno**...* (2Sam. 22.8)

Senųjų raštų duomenys

- *Krutintis* žymi ir (staigų) žmogaus judesį:

kad ifzwido Haman Mardocheufzq bromoy Karalaus, ir jog nefikieṭ ney pafikrutyno priefz ghi (Est. 5.9)

Bet subjekto gyvumas nėra būtina sąlyga šio veiksmazodžio vartojimui.

- Senuosiuose latvių tekstuose nematyti aiškos semantinės diferenciacijos, nors yra panaši darybinė grandinė *kustēt* → *kustināt* → *kustināties*, plg. atitinkamas vietas Glūcko biblijoje (XVII a. pabaiga):

*Wifs kas **kuft** un dfihws irr laid irr jums par Barribu.* (Pr. 9.3)

(Chyl. *Wis tey kas **kruta***)

*Jo Anna runnaja fawâ firdî un wiņņas Luhpas tikkai **kuftinajahs**.* (1 Sam. 1.13)

(Chyl. *lupos tykt jos **krutejo***)

Dabartinė lietuvių kalba

- Situacija dabartinėje kalboje yra panaši, kaip ir Chylinskio tekste. *Judintis* negali žymėti tolygaus, gamtos dėsnių nulemtą judėjimo:

*Žemė **juda** (***judinasi**) aplink Saulę ne apskritimu, o orbita, panašia į ištemptą apskritimą.*

- *Krutintis* dažniausiai žymi staigų, energingą judėjimą. Yra tam tikras valingumo, tikslingumo skirtumas:

*Ji atsinešė ryšulėlį prie stalo ir įdėjo man į rankas. Jis **pakrutėjo**. Šiluma nuo jo pasklido rankomis iki pat gerklės.* (Herbjørg Wassmo, vert. Eglė Išganaitytė-Paulauskienė, DLKT)

*O Milda Marija narsiai atžygiavo žvyrkeliu, pasižvalgė įėjusi ir klestelėjo į patį pirmąjį suolą priešais mokytojos stalą, **pasikrutino** į šonus, geriau įsitaisydama, ir garsiai pareiškė [...]* (Romualdas Granauskas, DLKT)

Reikšmė dažnai yra ingresyvinė (apie staigų judesio pradžią), net be priešdėlio *pa-*:

*Vėl sugrūda į vagonus, užrakina. **Judinamės**.* (Dalia Grinkevičiūtė, DLKT)

Vėl prie *nešdintis*

- Veiksmazodis *nešdintis* yra izoliuotas: neradau antro veiksmazodžio su tokia pat darybine istorija ir reikšme.
- Atrodo, kad darybinį modelį šiam veiksmazodžiui sudarė iš intranzityvinių judėjimo veiksmazodžių padaryti sangražiniai kauzatyvai: *judintis*, *krutintis*, *viskintis*... (Chyl.: *pamatey kalines **pafiwi**skino* Apašt. d. 16.26);
- Kadangi dažnai vartojami jų imperatyvai (DLKT 49 iš 83 veiksmazodžio *judintis* formų yra imperatyvai), tai imperatyvai šiame procese galėjo atlikti ypatingą vaidmenį; veiksmazodžio *nešdintis* atveju taip pat dažnai vartojamas imperatyvas (161 iš 408 formų DLKT), prie jo dar prisideda kitos direktyvinės konstrukcijos:

*Tegu panelė mokytoja **nešdinasi**, iš kur atėjus* (L. Gutauskas, DLKT)

- Gal galima išskirti imperatyvinę mini-konstrukciją V-CAUS-*ki(te)*-REFL su intensyvine reikšme, ir senesnė forma *neškis* buvo įtraukta į šios konstrukcijos įtakos sferą?

Vėl prie *nešdintis*

- Senoji kauzatyvinė veiksmažodžio *nešdinti* reikšmė yra paliudyta senuosiuose raštuose:

*Ir nusiunte aną jupą tułu-forbu, ir **nuneždyno** ją tewop fawo.* (Chyl. Pr. 37.32)

- Sangražinė šio kauzatyvinė vartosena paliudyta Sirvydo žodyne:

Káretá, lektyká. Lectica, vehiculum penfile. łowa, patałas kuriami fwetimi nefzdinafi
(*Dictionarium trium linguarum* 1642, Pakalka, ed. (1975, 195)

(*nešdinasi* ‘liepia save nešioti’)

- Naujasis intensyvinis veiksmažodis *nešdintis* greičiausiai nekilo iš šios kauzatyvinės vartosenos, t. y. nebuvo darybinės grandies *nešti* → *nešdinti* → *nešdintis*.

Vėl prie *nešdintis*

- Imperatyvas *nešdinkis* galėjo tiesiogiai pakeisti senesnę konstrukciją su *neškis* (prisidedant papildomai intensyvinei reikšmei), nes kitos veiksmažodžio *neštis* formos neturi intensyvinės reikšmės – jos žymi tolygų judėjimą; šis veiksmažodis, beje, kalbama reikšme gana retas, DLKT nepaliudytas):

*Ilgakojis sartis **nešėsi** kaip vėjas, lenkdamas iš bažnyčios grįžtančius valstiečius* (Jonas Avyžius, LKŽ)

- Nežinome, kada veiksmažodis *nešdintis* dabartine reikšme atsirado. Seniausias pavyzdys, kurį man pavyko rasti, yra iš XX a. pradios:

*Koks zokonas neiszsidirbo valdžių daleidimo, turi **neszdintiesi** laukan.*
(Lietuva, 1901-10-11)

Išvados

- Lietuvių kalboje yra nedidelė grupė judėjimo veiksmažodžių, kurie sangražiniai kauzatyviniai dariniai yra įgiję intensyvinę funkciją;
- Intensyvinė kauzatyvų funkcija yra tipologiškai gerai paliudyta; lietuvių kalba šiuo požiūriu nėra išimtis.
- Ypatingos yra sąlygos, kuriose lietuvių kalboje atsirado intensyviniai sangražiniai kauzatyvai. Galima spėti, kad jų atsiradimo priežastis buvo baltų kalboms būdinga situacija, kai tranzityvumo poros diferencijuojamos naudojant ir tranzityvizaciją, ir intranzityvizaciją. Tokioje situacijoje atsirado pirminių ir antrinių intranzityvinių veiksmažodžių priešprieša, kuri nebuvo funkciškai apkrauta. Taigi susidarė sąlygos naujai funkcijai atsirasti (eksaptacijos atvejis).

Ačiū už dėmesį!